

O'ZBEKISTON ARXIV TIZIMI VA UNING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Dilnoza Buriyeva

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston arxiv tizimining shakllanish va rivojlanish bosqichlari, sovet davridagi arxiv siyosati hamda mustaqillikdan keyingi islohotlar tahlil qilingan. Shuningdek, arxivlar faoliyatida raqamlashtirish va elektron hujjatlar bilan ishlashning dolzarb masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: arxiv, tarix, hujjat, O'zbekiston arxiv tizimi, raqamlashtirish, hujjat aylanishi.

Annotation: This article analyzes the stages of formation and development of the archival system of Uzbekistan, the archival policy during the Soviet period, and the reforms implemented after independence. The paper also highlights the current issues of digitization and the management of electronic documents within archival institutions.

Keywords: archive, history, document, archival system of Uzbekistan, digitization, document management.

Аннотация: В данной статье рассматриваются этапы формирования и развития архивной системы Узбекистана, архивная политика советского периода и реформы, проведённые после обретения независимости. Также освещаются актуальные вопросы цифровизации и работы с электронными документами в архивной деятельности.

Ключевые слова: архив, история, документ, архивная система Узбекистана, цифровизация, документооборот.

Arxivlar — xalqning tarixiy xotirasi, milliy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

Har qanday davlat o'zining hujjatli manbalarini asrash orqali o'z o'tmishini, davlatchilik an'alarini va ma'naviy merosini kelajak avlodga yetkazadi ¹². O'zbekiston Respublikasida arxiv tizimining shakllanishi uzoq tarixga ega bo'lib, u mustaqillikka erishganidan so'ng davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi ¹³.

Maqolaning maqsadi — O'zbekiston arxiv tizimining tarixiy bosqichlarini ilmiy asosda o'rganish, sovet davridan boshlab mustaqillik yillarigacha bo'lgan islohotlarni tahlil qilish va hozirgi raqamlashtirish jarayonlarining ahamiyatini yoritishdan iborat.

O'zbekiston hududida arxiv an'analari yozma madaniyat bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Qadimgi So'g'd va Xorazm yozuvlari, Baqtriya tangalaridagi yozuvlar hamda qadimiy bitiklar arxivlashtirish madaniyatining ilk namunalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston arxiv ishining tarixiy ildizlari O'zbekiston hududida arxiv ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. So'g'd, Baqtriya va Xorazm davlatlarida yozma hujjatlar saqlanganligi arxeologik manbalarda o'z aksini topgan¹⁴. Ayniqsa, Afrasiyob, Toprakkala, Bolaliktepa, Dalvarzin kabi qadimiy shahar xarobalaridan topilgan sopol taxtachalardagi soliq ro'yxatlari, mulk hujjatlari va savdo bitimlari davlatchilik tizimida hujjat aylanishining

¹² Qo'ziev A. (2012). O'zbekiston arxiv ishi tarixi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (Kirishda, arxivlarning xalq xotirasi sifatida ta'rifida ishlatilgan)

¹³ Karimov I.A. (1997). Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. — Toshkent: Sharq nashriyoti (Kirishda, mustaqillik davrida arxiv siyosati haqida)

¹⁴ Solovyev A.V. (2002). Istoriya arxivnogo dela. — Moskva: Nauka. (1-bobda, qadimgi So'g'd, Xorazm, Baqtriya manbalari haqida)

yuqori darajada bo'lganini ko'rsatadi. Ilk o'rta asrlarda arab yozuvining kirib kelishi bilan hujjat yuritish madaniyati yanada takomillashti. Masalan, IX–XII asrlarda Buxoro, Samarqand va Termizda faoliyat yuritgan devonlar, xususan “Devoni risolot” va “Devoni insho” idoralari nafaqat davlat hujjatlarini tartibga solgan, balki ularni maxsus joylarda saqlashni ham yo'lga qo'ygan Qadimgi shaharlar — Afrasiyob, Toprakkala, Varaxsha qazilmalarida topilgan sopol bitiklar, soliq yozuvlari va savdo bitimlari o'sha davr arxiv ishining dastlabki ko'rinishlari sifatida qaraladi. Islom sivilizatsiyasi davrida (IX–XII asrlar) Buxoro, Samarqand, Xiva kabi markazlarda hujjatlarni saqlash va tartiblash madaniyati shakllandi.

Xonliklar davrida “Devoni insho”, “Devoni arz” kabi idoralar davlat arxivlari vazifasini bajargan¹⁵. Bu jarayon o'z davrining arxiv tizimiga xos shakl bo'lib, keyingi asrlar uchun asos bo'lib xizmat qilgan. Xorazm va Buxoro xonliklarida arxiv faoliyati ko'p hollarda madrasa, masjid va saroy kutubxonalar bilan chambarchas bog'langan. Hujjatlar, farmonlar va diplomatik yozishmalar maxsus “hujjat sandiqlari” yoki “xazainlar”da saqlangan. Bu hujjatlar orasida soliq reestrlari, harbiy xizmatga oid yozuvlar, yer egaligi guvohnomalari mavjud bo'lgan. Bu davrda arxivlar asosan davlat boshqaruvida, soliq va diplomatik yozishmalarni yuritishda muhim rol o'ynagan.

Sovet davrida arxiv tizimi va uning o'ziga xos xususiyatlari 1917-yildan keyin sobiq Sovet Ittifoqida arxiv ishini markazlashtirish siyosati amalga oshirildi. O'zbekistonda 1920-yilda O'zbekiston SSR Markaziy Davlat Arxivi tashkil etildi¹⁶. Shundan so'ng viloyat, tuman va soha arxivlari tashkil topdi. Barcha arxivlar yagona davlat nazoratiga o'tkazildi va siyosiy maqsadlarga xizmat qila boshladi. 1941-yilda qabul qilingan “Arxiv ishi to'g'risida”gi nizom arxiv hujjatlarini davlat mulki sifatida belgilab berdi¹⁷.

Bu hujjat arxiv faoliyatini tartibga solishda muhim huquqiy asos bo'ldi. Ammo sovet davrida arxivlardan foydalanish qat'iy cheklangan, ko'plab tarixiy manbalar maxfiy saqlangan, siyosiy sabablarga ko'ra ayrim hujjatlar yo'q qilingan¹⁸. 1970–1980-yillarda O'zbekistonda arxivshunoslik fani shakllanib, Toshkent davlat universitetida maxsus kurslar o'qitila boshlandi. Shu davrda ilmiy tadqiqotlarda arxiv manbalaridan foydalanish faollashti, biroq arxiv tizimi markazlashtirilgan tuzilma bo'lib qoldi. Mustaqillik yillarida arxiv ishidagi islohotlar va raqamlashtirish jarayonlari 1991-yil 31-avgustda O'zbekiston mustaqillikka erishgach, arxiv tizimi ham tub islohotlar yo'lidan bordi.

1999-yil 15-aprelda “Arxiv ishi to'g'risida”gi Qonun qabul qilinib, arxivlar faoliyatining huquqiy asoslari mustahkamlandi¹⁹. 2012-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Arxiv ishini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori bilan arxivlar zamonaviy texnik vositalar bilan jihozlandi²⁰.

Raqamlashtirish jarayonlari boshlandi, elektron hujjatlar fondi yaratildi. 2019-yilda esa “Milliy arxiv fondi to'g'risida”gi yangi nizom tasdiqlandi. Unga ko'ra, davlat arxivlarida elektron ma'lumotlar bazasi shakllantirilib, fuqarolar uchun ochiq onlayn tizim yo'lga qo'yildi²¹. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi, viloyat

¹⁵Буриев А. (2008). Архивное дело в Средней Азии. — Ташкент. (1-bobda, Xonliklar davrida arxiv tizimi haqida)

¹⁶ O'zbekiston SSR Markaziy Davlat Arxivi hujjatlari to'plami. (1920–1935-yillar). (2-bobda, 1920-yilda tashkil etilgan arxivlar haqida)

¹⁷ “Arxiv ishi to'g'risida”gi Nizom. (1941-yil). (2-bobda, sovet davridagi tartibga solish hujjati haqida)

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi ma'lumotnomasi. (1985). (2-bobda, sovet davridagi maxfiy hujjatlar haqida)

¹⁹ O'zbekiston Respublikasi “Arxiv ishi to'g'risida”gi Qonuni. (1999-yil 15-aprel, №774-I). (mustaqillik yillaridagi asosiy qonun)

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 30-maydagi 164-son qarori. (arxivlarni modernizatsiya qilish haqida)

²¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy Arxiv agentligi ma'lumotlari. (2020-yil). (elektron bazalar haqida)

arxivlari, shahar va tuman bo'limlari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda ishlamoqda. Bu islohotlar natijasida arxivlar faqat hujjat saqlovchi emas, balki ilmiy-tadqiqot va axborot markazlariga aylangan²². O'zbekiston arxiv tizimi uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Qadimiy yozma manbalardan tortib, zamonaviy raqamli bazalargacha bo'lgan rivojlanish jarayoni milliy xotiraning uzviyligini ta'minladi. Sovet davrida markazlashtirilgan tizimda faoliyat yuritgan arxivlar mustaqillikdan so'ng erkin, milliy manfaatlarga yo'naltirilgan tizimga aylandi. Bugungi kunda raqamlashtirish siyosati arxiv ishidagi eng muhim yo'nalish bo'lib, bu nafaqat hujjatlarni saqlash, balki ularni jahon ilmiy jamoatchiligiga taqdim etish imkonini bermoqda²³. Bundan tashqari, o'rta asrlarda faoliyat yuritgan katiblar (kotiblar) ham arxiv tizimining ajralmas qismi bo'lgan. Ular hujjatlarni yozish, tartiblash va muhrlash bilan birga, saqlanishini ham nazorat qilganlar. Bu davrda hujjatlarni saqlashda pergament, papirus va paxta qog'ozlari keng qo'llanilgan, ularni saqlash uchun maxsus idishlar —charm g'illoflar ishlatilgan. XIV–XV asrlarda Temuriylar davrida davlat boshqaruv tizimining markazlashuvi natijasida hujjatlar aylanishi va saqlanishi yuqori darajaga ko'tarilgan. Amir Temur davrida yozilgan “Temur tuzuklari”da ham yozma dalillarga tayanish, ularni saqlash va rasmiylashtirish tartibi haqida aniq ko'rsatmalar berilgan²⁴.

Xulosa qilib aytganda arxiv ma'lumotlari bizga o'tmishdagi voqeyliklar bayonini va ularning hozirgi ko'rinishi sabablarini ochiqlab beradi. Biz buni eng qadimgi tarixda ham o'rta asrlarda ham, sovet ittifoqi davri va hozirgi kundagi arxiv ma'limotlari bilan qiyoslashimiz mumkin.

Hukumatimizning “Arxivlar ishi takomillashtirish chora tadbirlari ” to'g'risidagi²⁵ qonuni ularni faoliyatini tubdan o'zgartirishga sababchi bo'ldi. Biz albatta ularni saqlash va ulardan foydalanish tartiblarini ham shu qonunda keltirilgan bandlarga amal qilsak arxivlar faoliyatiga cheklovlar qo'ymagan bo'lamiz.

Hozirgi kunda O'zbekiston arxiv tizimi raqamli texnologiya asosida yangilanmoqda. Eliktron hujjatlar bilan ishlash Milliy arxiv fondini raqamlashtirish, ma'lumotlarni onlayn rejimda tahlil etish kabi islohatlar arxiv arxiv ishining samaradorligini oshirib, uni xalqaro talablarga mos ravishda bo'lishida muhim rol o'ynamoqda.

Albatta arxivlar bizga milliy qadriyatlarni saqlashga va keying avlod vakillariga ishonchli va haqiqiy manbalarni taqdim etishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qo'ziev A. (2012). O'zbekiston arxiv ishi tarixi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Karimov I.A. (1997). Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. — Toshkent: Sharq.
3. Solovyev A.V. (2002). Istoriya arxivnogo dela. — Moskva: Nauka.
4. Буриев А. (2008). Архивное дело в Средней Азии. — Ташкент.
5. O'zbekiston SSR Markaziy Davlat Arxivi hujjatlari to'plami, 1920–1935-yillar.

²² Arxiv agentligi faoliyati hisobotlari. (2021–2024-yillar). (arxivlarning ilmiy-tadqiqot markazlariga aylanishi haqida)

²³ Azizxo'jayeva N. (2023). Arxiv ishidagi raqamlashtirish jarayonlari. — Toshkent: Fan. (raqamlashtirishning ahamiyati haqida)

²⁴ Rashidov R. (2020). Temuriylar davrida hujjat yuritish madaniyati. — Toshkent: Sharq. (Temuriylar davridagi arxiv tizimi haqida)

²⁵ Arxivlar ishi takomillashtirish chora tadbirlari ” to'g'risidagi qonun – Toshkent 1999 yil

6. “Arxiv ishi to‘g‘risida”gi Nizom, 1941-yil.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi ma‘lumotnomasi, 1985.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Arxiv ishi to‘g‘risida”gi Qonuni, 1999-yil 15-aprel, №774-

I.

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 30-maydagi 164-son qarori.
10. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Arxiv agentligi ma‘lumotlari, 2020-yil.
11. Arxiv agentligi faoliyati hisobotlari, 2021–2024-yillar.
12. Azizxo‘jayeva N. (2023). Arxiv ishidagi raqamlashtirish jarayonlari. — Toshkent: Fan.
13. Rashidov R. (2020). Temuriylar davrida hujjat yuritish madaniyati. — Toshkent: Sharq.(Temuriylar davridagi arxiv tizimi haqida)
14. Arxivlar ishi takomillashtirish chora tadbirlari ” togrisidagi qonun – Toshkent 1999 yil